Araştırma Makalesi

Milli Mücadele Dönemi'nde İktidar Dikotomisinin Bir Aracı Olarak Sivil Bürokrasi

Hasan YAYLI [*]
Meryem YILMAZ TOK[**]

Öz: *Bu çalışmanın amacı, Milli Mücadele Dönemi'ndeki iktidar mücadelesini ve bu mücadele sürecinde sivil bürokrasinin rolünü/durumunu incelemektir. Milli Mücadele Dönemi ile ilgili mevcut eserler genellikle askeri ve siyasal yönlere odaklanırken, bu dönemin sivil bürokrasisi yeterince ele alınmamıştır. Ancak bürokrasinin konumu Cumhuriyet'in kuruluş sürecine ve sonraki döneme önemli ölçüde etki etmiştir. Bu dönemin bürokrasisi incelenirken İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Hareketi arasındaki çatışma çıkış noktası olmuştur. Çalışmada, sivil bürokrasinin Milli Mücadele Dönemi'nde iktidar mücadelesinde önemli bir rol oynadığı varsayılmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki siyasi olayların sivil bürokrasiyi şekillendirdiği kabul edilmiştir. Çalışma tarihsel olarak Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin resmen ortadan kalktığı saltanatın kaldırılması hadisesine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışmada, Milli Mücadele Dönemi'nde iktidar mücadelesi ve sivil bürokrasinin durumunu incelemek amacıyla tarihsel araştırma ve betimsel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu yöntemler, dönemin özelliklerini ve bu iki olgu arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedeflemiştir.*

Anahtar Kelimeler: *milli mücadele, İstanbul hükümetleri, temsil heyeti, TBMM hükümeti, sivil bürokrasi*

[*] Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9567-6382

[**] Arş.Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, meryemyilmaz@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3362-7742

Makale Geliş Tarihi: 18.12.2023
Makale Kabul Tarihi: 22.07.2024

Civil Bureaucracy as an Instrument of Power Dichotomy in the National Struggle Period

Abstract: *The aim of this study is to examine the power struggle during National Struggle Period and the role/status of the civil bureaucracy in this struggle. While the existing works on National Struggle Period generally focus on military and political aspects, the civil bureaucracy of this period has not been adequately addressed. However, the position of the bureaucracy had a significant impact on the establishment of the Republic and the following period. While analyzing the bureaucracy of this period, the conflict between the Istanbul Governments and the National Struggle Movement will be the starting point. The study assumes that the civil bureaucracy played an important role in the struggle for power during the National Struggle Period. It is also assumed that the political events of this period shaped the civil bureaucracy. Historically, the study covers the period from the Armistice of Mondros until the abolition of the sultanate, when the Ottoman Empire officially ceased to exist. In the study, historical research and descriptive research methods were used together in order to examine the struggle for power and the situation of the civil bureaucracy during National Struggle Period. These methods aimed to reveal the characteristics of the period and the relationship between these two phenomena.*

Keywords: *national struggle, Istanbul governments, representative committee, government of the grand national assembly of Türkiye, civil bureaucracy*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması neticesinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte, toplumda ülke bütünlüğünü yeniden tesis etme düşüncesi yeşermiş ve topyekûn bir direniş hareketi başlamıştı. Milli Mücadele Dönemi[1] olarak adlandırılan bu zaman dilimi, yakın tarihimizde askeri, siyasi ve idari açıdan birçok önemli gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Sabahattin Selek (2000: 49)'in *"Sınırları belli olmayan bir ülke. İki ayrı hükümet. Çok cepheli harp, iç harp, ihtilal. Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu… Kısacası iç içe girmiş, birbirinden ayrılması güç, bir uzun olaylar zinciri."* şeklindeki ifadeleri Milli Mücadele Dönemi'nde ülkenin durumunu son derece dikkat çekici bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu sözler, dönemin idari ve siyasi dinamiklerini anlamak açısından önemlidir.

Milli Mücadele Dönemi, modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı, özellikle bürokrasi ve siyaset ilişkilerinin önemli değişimlere uğradığı bir süreçtir. Bu

[1] Literatürde çoğunlukla Milli Mücadele Dönemi'nin başlangıcı olarak kabul edilen tarih Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'dur. Ancak bu çalışmada başlangıç tarihi olarak Mondros Mütarekesi alınacaktır. Zira milli direniş hareketi sadece askeri alanda değil, aynı zamanda örgütlenme, yayın, propaganda, planlama, toplantılar, görüşmeler, yazışmalar gibi birçok alanda birden ortaya çıkmıştır (Sarıhan, 2000:15).

dönemde İstanbul ve Ankara arasındaki bürokratik çatışmalar, yeni bir devlet yapısının kurulmasının sancılarını yansıtır. Milli Mücadele Dönemi'nin öne çıkan aktörü askeri bürokrasi olmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın her fırsatta vurguladığı milli egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurulması fikrinin hayata geçirilmesi sürecinde idare aygıtına yüklenen sorumluluk, bu dönemin görünmeyen bir aktörü olarak sivil bürokrasiyi ön plana çıkarmaktadır. Milli Mücadelenin sürdürülebilmesi için askeri bürokrasinin ihtiyaç duyduğu lojistik desteğin sevk ve idaresi sürecinde sivil bürokrasi etkin bir rol oynamıştır. Dolayısıyla cephede alınan olumlu sonuçlarda sivil bürokrasinin payı göz ardı edilemez.

Atatürk ve arkadaşlarından oluşan küçük bir grubun büyüyerek gelişmesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki siyasal kadro oluşmuştu (Heper, 1974: 100). Halil İnalcık'a göre Türkiye, modern dünyada bağımsız bir devlet olarak var olmuşsa, bu bürokrat kesim içinden çıkan karizmatik liderlerin sayesinde olmuştu (İnalcık, 2004: 63). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni, devleti kurtarmayı kendine amaç edinmiş Osmanlı Devleti'nin son dönem bürokrat kesiminin çabalarından bağımsız olarak ele almak mümkün değildir (Cangızbay, 1998: 3561).

İlk olarak, belirlenen zaman aralığındaki siyasal gelişmeler büyük ölçüde İstanbul Hükümetleri üzerinden ele alınacaktır. Bu dönemde verilen mücadelenin bir tarafı İtilaf Devletleri ve onların desteklediği isyanlar çıkaran azınlıklarken diğer tarafı ise İstanbul Hükümetleriydi. Dolayısıyla bu dönemdeki iktidar mücadelesine geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından saltanatın kaldırılmasına kadar geçen sürede on bir hükümet kurulmuştur. Hükümet kurma görevi verilen sadrazamların Milli Mücadele Hareketi'ne karşı aldıkları tavırlar, bu sürecin gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak İstanbul Hükümetleri ile olan mücadele askeri nitelikte olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkmasının ardından kurduğu ilişkilerle ordu kumandanlarının desteğini büyük ölçüde sağlamıştır. Bu nedenle, İstanbul Hükümetlerinin Anadolu'da egemenliklerini pekiştirip, karşılarına başka bir iktidar odağının çıkmasını engellemek için bürokrasiyi kullanmaktan başka çareleri kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Temsil Heyeti de isteklerini kabul ettirmek ve planlarını hayata geçirmek amacıyla bürokrasiyi kullanma yoluna gitmiştir.

Daha sonra İstanbul Hükümetleri ile Temsil Heyeti/TBMM Hükümeti arasındaki iktidar mücadelesinde bürokrasinin rolü ve durumu ele alınacaktır. Bürokrasi üzerinden verilen savaşımın en önemli aracı tasfiyelerdi. İstanbul Hükümetlerinin ilk zamanlarda tasfiyeleri İttihat ve Terakkili memurlara karşı olurken, Milli Mücadele Hareketi'nin güçlenmeye başlamasıyla birlikte, özellikle Damat Ferit Paşa'nın sadaret dönemlerinde, hedefleri Milli Mücadele Hareketi'ni destekleyen

memurlar olmuştu. Bu gelişmeler doğrultusunda bürokrasinin karşısında İstanbul Hükümeti'ne bağlılıklarını devam ettirmek ya da Milli Mücadele Hareketi'ni desteklemek şeklinde iki seçenek vardı. Vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi bazı üst düzey yöneticilerin tutumları, milli mücadelenin seyrini önemli ölçüde değiştirmişti. Mustafa Kemal Paşa bu nedenle, Anadolu'daki kumandanların desteğiyle askeri gücü arkasına aldıktan sonra sivil yöneticilerle iletişime geçerek onların desteğini de almaya çalışmıştı.

Milli Mücadele Döneminde İktidar Mücadelesi ve Siyasal Dönüşüm

Mondros Mütarekesi'nden BMM'nin[2] Açılmasına Giden Süreç

1918 yılı ülke içinde ve dışında yaşanan önemli gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti için kritik bir yıl olmuştu. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde padişah olan Sultan Mehmed Reşad 3 Temmuz 1918 günü hayatını kaybetmiş, yerine Sultan Vahdettin geçmişti. Yeni padişahın tahta geçtiği sıralarda da Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüştü (Tansel, 1973a: 9-15). Müttefiklerin birer birer yenik duruma düşüp savaştan çekilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914 günü dâhil olduğu bu savaşta mütareke istemek durumunda kalmıştı (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 1).

Talat Paşa kabinesinin istifa etmesi üzerine Sultan Vahdettin tarafından kendisine yeni kabineyi kurma görevi verilen Tevfik Paşa, Talat Paşa'nın ısrarlarına rağmen kabineye İttihat ve Terakki üyelerini almak istemeyince kabineyi kurma görevi de zora girmişti (Akşin, 2004: 17). Bu belirsizlik içerisinde Sultan Vahdettin ateşkes yapması amacıyla Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazam olarak görevlendirmişti (Lewis, 2017: 323). 30 Ekim 1918' de Ahmet İzzet Paşa kabinesi tarafından görevlendirilen Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 8. Ordu Kurmay Başkanlığından Yarbay Sadullah Bey ve Hariciye Nazırlığından Reşad Hikmet Beyden oluşan heyet ile İtilaf Devletleri baş delegesi Amiral Carlthorpe'un heyeti arasında Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanan mütareke ile Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermişti (Zürcher, 2005: 218). Mütareke görüşmelerine giderken bu delegelere Ahmet İzzet Paşa kabinesi tarafından bazı talimatlar verilmişti. Buna göre Boğazlar tüccar ve savaş gemilerine açık olacaktı, ancak savaş gemileri Marmara Denizi'nde iki günden fazla kalamayacaktı. Asayişi sağlayacak olanlar hariç diğer kuvvetlerin terhisi kabul edilebilecekti. Osmanlı Devleti'nin idaresine

[2] Meclisin adının TBMM olarak kullanımı ilk kez 8 Şubat 1921 günü Bakanlar Kurulu Kararnamesinde olmuştur. Daha sonra birçok kanunda da kullanılmış ve süreklilik kazanmıştır (Turan, 1992: 135). Buna uygun olarak bu çalışmada 8 Şubat 1921 öncesi dönemlerde BMM olarak kullanılmıştır.

karışılmayacak ve topraklarında herhangi bir yere asker çıkarılmayacaktı. İtilaf Devletleri'nden mali yardım talebinde bulunulacaktı. Ayrıca Padişah bu talimatlara, halifeliğin ve saltanatın korunması hususlarının da eklenmesini istemekteydi (Tansel, 1973a: 29-30). Mütareke görüşmeleri önceden Osmanlı heyeti ile paylaşılmamış olan bir metnin okunmasıyla başlamıştı. Osmanlı Devleti açısından oldukça ağır hükümler içeren bu metin yalnızca küçük değişikliklerin yapılmasıyla kabul edilmişti (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 35; Zürcher, 2005: 219). Buna göre Boğazlar işgal ediliyor; liman, demiryolları, telgraf ve telsiz hatları İtilaf Devletleri'nin kontrolüne geçiyor; Osmanlı askeri birlikleri tasfiye ediliyordu (Belen, 1973: 11-13).

Osmanlı kentli seçkinleri üzerinde kültürel etkisi oldukça fazla olan İngiliz ve Fransızlara karşı yapılan savaşın sona ermesi, bu kesim tarafından olumlu karşılanmıştı (Zürcher, 2005: 222). Padişah ise mütarekenin şartlarını ağır bulsa da, diğer İttifak Devleti hükümdarları gibi tahtını kaybetmediği için mütarekeden memnundu. Meclis-i Mebusan'da endişeyle karşılanan mütareke şartları, Ahmet İzzet Paşa'nın başka seçenek olmaması yönündeki açıklamaları neticesinde oy birliği ile kabul edilmişti. Uzun süren savaşlar nedeniyle bitkin düşen halk arasında da mütareke olumlu karşılanmıştı (Belen, 1973: 15-16). Subaylar ise özellikle mütarekenin farklı yorumlara açık olan hükümlerinden endişe duyuyorlardı (Zürcher, 2005: 222). Yıldırım Ordular Grubu komutasında yer alan Mustafa Kemal Paşa, mütareke şartlarını öğrendikten sonra hükümete telgraf yollayarak hem açık olmayan, gelecek için tehlikeli bulduğu maddeler hakkında cevap istiyor hem de onları uyarmaya çalışıyordu. Buna rağmen İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerini aşan istekleri İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilirken, ülke de yavaş yavaş işgal ediliyordu. Son olarak İskenderun'un da benzer bahanelerle işgale başlanması üzerine Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin isteklerini ve verilen emirleri yerine getirmeyeceğini hükümete bildirmiş, yerine yeni bir komutan atanmasını istemişti. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu'nu lağvetmişti (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 63-67).

Ülke bir yandan işgal edilirken diğer yandan da içeride anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştı. 14 Ekim 1918 günü göreve gelen Ahmet İzzet Paşa istifa etmiş, yerine Ahmet Tevfik Paşa gelmişti. Bu istifanın başlıca iki nedeni vardı: Birincisi Padişahın özellikle hükümet içindeki İttihat ve Terakkili nazırlardan dolayı değişiklik istemesiydi. Zira Padişah, devletin ve hanedanın geleceğinin belirleyicisi olarak görülen İtilaf Devletleri'ni, İttihat ve Terakki'den arınmış bir hükümet ile karşılamak istiyordu. İkincisi ise Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılması kararını veren İttihat ve Terakki önderlerinin yurtdışına kaçmasının sorumlusu olarak Ahmet İzzet Paşa hükümetinin gösterilmesiydi (Akşin, 2004: 64-66). Ahmet İzzet Paşa'nın istifa ettiği bu tarih aynı zamanda

Mustafa Kemal Paşa'nın, halen asker olsa da, fiilen siyasete girdiği tarihtir (Aydemir, 1999: 312).

18 Ocak 1919'da Paris'te, Birinci Dünya Savaşı'nı hukuken sona erdirecek barış antlaşmalarını yapmak üzere bir konferans düzenlenmişti. Aslında, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte ülke topraklarını kendi aralarında imzaladıkları bazı antlaşmalarla paylaşmışlardı. Ancak, 1917 yılında Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sürece dâhil olarak Avrupa barışı üzerinde söz sahibi olması, bu antlaşmaların hükümsüz kalmasına neden olmuştu. Zira ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de açıkladığı savaş sonrasında yapılacak barış antlaşmalarının temel prensiplerinin ilk maddesi, gizli olarak yapılmış antlaşmaları geçersiz saymaktaydı (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 2). Paris Konferansı'nda, başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere Osmanlı topraklarının geleceği hususunda müttefikler arasındaki tartışmalar ve Anadolu'da başlayan direniş hareketleri, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının ileri bir tarihe ertelenmesine neden olmuştu (Belen, 1973: 20).

İtilaf Devletleri bir yandan orduyu lağvedip, bütün kaynaklarına el koyarken diğer yandan da ülkenin stratejik noktalarını işgale başlamıştı (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Dairesi, 1952: 3). Sadece mahalli güvenliği sağlayacak küçük birlikler bırakılmıştı. İtilaf Devletleri ülkenin önemli noktalarını işgal ederken azınlıklar da dört bir yanda örgütlenerek asayiş sorunlarına neden oluyorlardı. 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a gelmiş, karaya asker çıkararak Boğazları işgal etmişti (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 26). Bunun yanında Adana Fransızlar; Urfa, Maraş ve Antep İngilizler; Antalya ve Konya İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. 15 Mayıs 1919'a gelindiğinde ise Yunan ordusu İzmir'e çıkarma yapmıştı (Atatürk, 2017: 5). Bu süreçte, Padişah, kurtuluşun ancak İtilaf Devletleri'ni hoş görmekle mümkün olacağını savunuyordu. Bu amaçla, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebep olan grubun cezalandırılması, Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti ile başlayıp, Damat Ferit Paşa Hükümeti ile hız kazanmıştı (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 281). Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı bu derece teslimiyet göstermesinin sebebini, mutlakıyet idaresinin yeniden kurulmak istenmesine bağlamıştır (Ahmet İzzet Paşa, 2017: 51).

Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu süreçte üç türlü kurtuluş fikri ortaya çıkmıştı: İngiliz himayesini istemek, ABD mandası istemek ve bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak. İlk iki fikir, Osmanlı Devleti topraklarının bir bütün olarak korunması gerektiğini düşünenler tarafından savunulurken; üçüncü fikir, Osmanlı Devleti'nin tamamen ortadan kalkacağını düşünerek kendilerini kurtarmaya çalışanlar tarafından savunuluyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu

üç fikirden hiçbirini kabul etmemişti. Çünkü o dönemde Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, toprakları parçalanmış ve ortada sadece küçük bir ata yurdu kalmıştı. Son düşünce, geriye kalan bu küçük toprakların da paylaşılması anlamına geliyordu. Ona göre bu durum karşısında verilebilecek tek bir karar vardı: Milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak. Bu amaç için bütün milletçe savaşmak gerekiyordu. Ancak bu amaç, uygulamayı aşamalara ayırarak, milletin duygu ve düşüncesini bu sürece hazırlayarak hayata geçirilebilirdi. Mustafa Kemal Paşa, ilk aşama olarak bütün orduyla irtibata geçmek gerektiğini düşünüyordu (Atatürk, 2017:13-17). Damat Ferit Paşa tarafından 9. Ordu Müfettişliğine atanması ve müfettişliğin yetkilerinin kapsamı Mustafa Kemal Paşa'nın bu amacına ulaşmasında ona büyük kolaylık sağlamıştı (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 28). Esasen Mustafa Kemal Paşa asayişi sağlamak, cephaneyi toplamak, halka silah dağıtımını ve milli direniş hareketlerini önlemek amacıyla görevlendirilmişti. Bu amaçlarla Mustafa Kemal Paşa Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik livaları sınırları içerisinde emirler verebilecekken buralara komşu olan Diyarbekir, Bitlis, Ma'mûretü'l-Azîz (Harput), Ankara, Kastamonu vilayetleri ile kolordu kumandanlıklarına resen müracaatları da dikkate alınacaktı (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Dairesi, 1952: Vesika No:3). Mustafa Kemal Paşa'nın silahlı kuvvetlerde itibarının yüksek olması ve Enver Paşa'nın savaş yıllarındaki politikalarına muhalif olan tarafta yer alması onun bu göreve seçilmesinde büyük rol oynamıştı. Bu özelliklerinden dolayı Mustafa Kemal Paşa İttihatçı, karşıtı çevreler ve İtilaf Devletleri için en kabul edilebilir kişiydi (Zürcher, 1987: 210).

Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a vardığı 19 Mayıs 1919 gününden Erzurum'a geçeceği 28 Haziran 1919 gününe kadar bir yandan savunma konusunda fikir birliğine varabilmek için komuta kademeleriyle iletişime geçmeye çalışırken diğer yandan da halkın moralini yükseltmeye ve güvenini sağlamaya çalışıyordu (Genelkurmay Başkanlığı, 1994: 90). 19 Mayıs 1919, Osmanlı Devleti için tarihi bir dönemin başlangıcı olmuştu. Bundan sonra devlet iki elden yönetilmeye başlanmıştı. Bir tarafta İtilaf Devletleri'nin eylemleri karşısında halkı sükûnete davet eden İstanbul Hükümeti diğer tarafta bu eylemler karşısında halkı harekete geçirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları vardı (Tansel, 1973a: 243). Mustafa Kemal Paşa vali ve komutanlara gönderdiği genelgelerde milli gösterilerin daha canlı olmasını, daha büyük mitinglerin yapılmasını ve İstanbul Hükümeti'ne telgraflar çekilmesini istiyordu. Bütün bu girişimler İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etmişti. Nitekim 8 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrılmıştı (Belen, 1973: 68-69). Ancak Mustafa Kemal Paşa bu çağrılma emrine uymamış, milli teşkilat kurma düşüncesine yönelik faaliyetlerine devam etmişti (Atatürk, 2017: 29).

Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran 1919 günü Edirne 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği direktifte Trakya ve Anadolu'daki milli teşkilatların birleştirilmesi, bir merkezden temsil ve idare edilebilmesi amacıyla Sivas'ta genel bir kongre toplanması gerektiğini ifade ediyordu. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da bir genelge hazırlanmıştı. Bu genelgede yer alan hususlar zaten Edirne'ye tebliğ edilmiş olan kararların bir genelge vasıtasıyla Anadolu'ya bildirilmesinden başka bir şey değildi. Hazırlanan bu belgede Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey'in de imzaları bulunuyordu. Bu girişimlere ilk tepkilerden biri 23 Haziran 1919'da Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması ve onunla resmi hiçbir ilişkiye girişilmemesi gerektiği hakkında bir genelge yayımlanması olmuştu (Atatürk, 2017: 29-33). Mustafa Kemal Paşa ise bir yandan Erzurum ve Sivas'ta toplanacak kongreler için hazırlıklarına devam ederken bir yandan da İstanbul Hükümeti ile yazışmalar gerçekleştiriyordu. O dönem hükümetin başında olan Damat Ferit Paşa, İstanbul'a dönmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya birbiri ardına telgraf çekiyordu. Nitekim 8/9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa, Savunma Bakanlığı ve Padişah'a hem resmi görevinden hem de askerlikten ayrıldığını bildiren bir telgraf çekmişti (Atatürk, 2017: 43). Milli Mücadele Hareketi'nin önemli çıkış noktalarından biri olan Erzurum Kongresi'nde daha sonra ilan edilecek olan Misakı Milli'nin temelleri atılmış, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı yeniden vurgulanmıştı (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 35). Mustafa Kemal Paşa milli iradenin ancak Anadolu'da kurulabileceğini, milli iradeye dayanan Millet Meclisi'nin kurulmasını ve gücünü milli iradeden alacak bir hükümetin oluşturulmasını kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak açıklamıştı. Ayrıca kongre tüzüğü gereğince bir Temsil Heyeti de belirlenmişti (Atatürk, 2017: 58-60). Sivas Kongresi'nde ise Erzurum'da alınan kararları bölgesel olmaktan çıkarıp *vatan şümul* bir hale getirmek temel amaçtı. Bunun yanında bütün milli kuruluşlar birleştirilmiş ve bu oluşumu yönetmek için mevcut üyelere altı kişi daha eklenerek yeni bir Temsil Heyeti belirlenmişti. Ayrıca hükümetin istiklali sağlayamaması durumunda geçici bir hükümet kurulacağı kararı da alınmıştı (Belen, 1973: 109-110).

Sivas Kongresi'nde padişaha sadakat bildirilmiş olsa da, Sadrazam Damat Ferit Paşa bu girişimlerin İttihatçılarla bağlantılı olduğunu düşünüyor ve engellenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle, Sivas Valiliği ve Kumandanlığına tayin edilen Ali Galip Bey'e, kongre toplanmadan önce Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emri verilmişti (Tansel, 1973b: 107-108). Emrin açığa çıkıp kongrenin toplanmasının engellenememesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, yaşananları ve mevcut hükümetin görevine son verilip yerine yeni bir hükümet seçilinceye kadar İstanbul Hükümeti ile hiçbir iletişimde bulunulmayacağını bildiren bir telgrafı Padişaha göndermeye

çalışmış, fakat girişimler hükümet tarafından çeşitli kanallarla önlenmişti. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa'nın görevden ayrıldığı 2 Ekim 1919 gününe kadar İstanbul Hükümeti ile haberleşme ve bağlantı kesilmişti (Atatürk, 2017: 123-126).

Damat Ferit Paşa'dan sonra sadrazamlığa ılımlı bir askeri paşa olan Ali Rıza Paşa'nın getirilmesi, temelde bir siyasal çizgi değişikliği değildi. Ali Rıza Paşa hükümetinden beklenen, Milli Mücadele Hareketi'ni yumuşatıp mümkünse bu yoldan vazgeçirmekti. Yeni hükümet kurulduktan sonra temas kurma girişimleri ilk olarak Temsil Heyeti'nden gelmişti (Akşin, 2004b: 14-17). Yeni Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın Temsil Heyeti ile görüşmeyi kabul etmesi üzerine 22-23 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile yapılan müzakerelerde, Temsil Heyeti'nin birçok isteği kabul edilmişti. Ancak meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanması önerisi anayasaya uygun düşmeyeceği gerekçesiyle kabul edilmemişti (Tansel, 1973b: 148). Bu durumda ortaya çıkan önemli meselelerden biri de Sivas'ın yeni gelişmelerin uzağında kalmış olmasıydı. Ege'de Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri, İstanbul'da toplanacak Meclis-i Mebusan gibi olaylar Temsil Heyeti'nin batıya ilerlemesini zaruret haline getirmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesiyle birlikte burası artık Milli Mücadele'nin merkezi olmuştu (Aydemir, 1993: 136).

Mebus seçimlerinin yapılmasının ardından, 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, toplandıktan iki hafta sonra, Erzurum Kongresi'nde kabul edilip Sivas Kongresi'nde geliştirilen ve Milli Mücadelenin ilkelerini kapsayan Misak-ı Milli'yi kabul etti (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 53). Temsil Heyeti İstanbul'da kendine yakın bir meclisle birlikte konumunu daha da kuvvetlendirmişti. Zira Temsil Heyeti taraftarları mecliste çoğunluğu elde etmiş ve Rauf Bey de dâhil olmak üzere Milli Mücadele Hareketi'nin önde gelen isimlerinden bazıları mebus seçilmişti (Lewis, 2017: 338). Bu gelişmeler karşısında İngilizler önce hükümete baskı yaparak Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'yı istifaya zorlamış daha sonra taarruza başlayan Yunan kuvvetleri karşısında milli kuvvetlerin geri çekilmesini istemişlerdi. Baskılar üzerine Ali Rıza Paşa çareyi istifa etmekte bulmuş ve yerine Salih Paşa sadrazam olarak atanmıştı. Salih Paşa'nın atanmasından sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiş, Meclis-i Mebusan basılmış ve mebusların bir kısmı Malta'ya sürülmüştü (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 55). Meclisin son toplantısı *"kutsal görevin güvenle yapılmasına imkân verecek bir hal ve durum meydana gelinceye kadar toplanmama"* kararını görüşmek için 18 Mart 1920'de yapılmıştı. 11 Nisan 1920'de Sultan Vahdettin, meclisi dört ay içinde seçim yapılmak üzere feshetmişti (Tansel, 1973c: 80). Bu gelişmeler karşısında Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri

görüşmek ve uygulamak üzere, olağanüstü yetkiye haiz bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinin bu meclise katılmalarının zorunlu tutulması hususlarının olduğu bildiriyi 19 Mart 1920'de 20. Kolordu Kumandanlığına göndermişti. Bu bildiride ayrıca meclise kimlerin katılabilecekleri ve nasıl bir seçim sisteminin uygulanacağı da açıklanmıştı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989: 79). 21 Nisan 1920 tarihli bildiride ise Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da açılacağı duyurulmuştu (Atatürk, 2017: 379). Açılacak yeni meclisle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *"...Mebuslar Meclisi'nin yeniden eski şekil ve niteliğinde toplanmasını sağlamak için çalışmayı asla aklıma getirmedim. Aksine, büsbütün başka nitelik ve yetkide, sürekli bir meclis kurmayı ve bu meclisle, zihnimde kurduğum inkılap aşamalarını birlikte geçirmeyi düşündüm."* (Atatürk, 2017: 375).

BMM'nin Açılması ve İlk Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti adına yayımladığı 22 Nisan 1920 tarihli bildiride, 23 Nisan Cuma günü BMM'nin açılarak çalışmaya başlaması nedeniyle o günden itibaren askeri ve sivil bütün makamlar ile bütün milletin tek merkezinin BMM olacağı duyurulmuştu (Atatürk, 2017: 381). Önceden belirlenen merasim programına uyularak Meclis'in ilk toplantısı 23 Nisan 1920 günü yapılmıştı. BMM, yapılan iki genel seçimden gelen üyelerden oluşuyordu: Meclis-i Mebusan için yapılan seçimlerden gelenler ile Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 günü yayımladığı, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması gerektiği yönündeki bildirisi neticesinde yapılan seçimden gelenler (Tunaya, 2003: 60-61). Meclis'in açılışının ertesi günü yapılan birleşimde Mustafa Kemal Paşa Birinci Başkanlığa, Celâlettin Arif Bey İkinci Başkanlığa, Abdülhalim Çelebi Efendi I. Başkanvekilliğine seçilmişti. Başkanlık Divanının diğer üyelikleri için yeterli oy sağlanamadığı için 25 Nisan 1920'de yapılan birleşimde Hacı Bektaş Şeyhi Cemalettin Efendi İkinci Başkanvekilliğine; Atıf Bey, Emir Paşa ve İbrahim Süreyya Bey idare memurluklarına; Muhittin Baha Bey, Refik Bey, Haydar Bey, Cevdet Bey, Rasim Bey ve Feyyaz Bey kâtipliklere seçilmişlerdi (Çoker, 1994: 92).

Mustafa Kemal Paşa'ya göre gerçek olan, saltanatın ve hilafetin artık ortadan kalktığıydı. Bunun yerine yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmak gerekiyordu. Ancak bu durumun olduğu gibi dile getirilmesi, amacın büsbütün kaybedilmesine neden olabilirdi. Çünkü halk, Padişah'ın *mazur* durumda olduğunu düşünmekteydi (Atatürk, 2017: 384). Bu gerçek 1920 Ankarası'nda ve BMM açılırken açığa vurulmamıştı. Çünkü bu gerçeği fark edenlerin sayısı oldukça sınırlıydı. Çoğunluk için gerçek, yeni hükümetin geçici bir idare olduğuydu. Zaten "*Meclisin en mühim ve hayati vazifeleri vatanın istiklali ile*

hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması" olduğu meclisin açılış genelgesinde yer almıştı (Aydemir 1993:253). Mustafa Kemal Paşa da halkın tepkisini çekmemek için milli müdafaanın Padişaha karşı olmadığını göstermeye çalışıyordu. 28 Nisan 1920'de Padişaha gönderilen telgrafta *"Padişahımız! Kalbimiz hissi sadakat ve übudiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamandan ziyade daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimainin ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını süddei seniyelerine en büyük tazim ve hüşu ile arz eder.*" (TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.1: 124) ifadelerine yer verilmişti.

BMM açıldıktan sonra en önemli gündem maddesi *anakuruluş* ilkelerini belirlemek olmuştu. Bu yöndeki çalışmalara yön veren ise Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasıydı (Tanör, 1992: 188). Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı bu konuşmasının ardından şu ilkeleri içeren önergesini meclise sunmuştu:

> 1-Hükümetin kurulması zorunludur.
> 2-Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak mümkün değildir.
> 3-Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın kaderine el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.
> 4-Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Bu önerge tartışmalara ve bazı itirazlara rağmen kabul edilmişti. Padişah ve Halife'nin durumu ise baskı ve zorlamalardan kurtulduktan sonra Meclis'in düzenleyeceği kanunlar çerçevesinde belirlenecekti. Ayrıca meclis içinden seçilecek ve vekil olarak görev yapacak bir heyet, hükümet işlerine de bakacaktı. Meclis başkanı aynı zamanda bu heyetin de başkanı olacaktı (Atatürk, 2017: 385).

Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet teşkili hakkındaki görüşü üzerine mecliste konu ile ilgili birkaç teklif öne sürülmüştü. Bu öneriler arasından Celalettin Arif Bey'in meclis işlemleri ile İcra Vekilleri Heyeti ve meclis arasındaki ilişkileri düzenleyecek on beş kişiden oluşan bir Layiha Encümeninin kurulması, düzenlenecek kanun tasarısının meclis tarafından kabulüne kadar geçici bir İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesi önerisi kabul edilmişti. Nitekim ilerleyen oturumlarda meclis hem geçici İcra Vekilleri Heyetini[3] hem de Layiha Encümenini seçmişti (Çoker, 1994: 92-93). Lâyiha Encümeni tarafından

[3] Yapılan üç turda Geçici İcra Kuruluna Celâlettin Arif Bey (Erzurum), Cami Bey (Aydın), Bekir Sami Bey (Amasya), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi Bey (Antalya) ve Hakkı Behiç Bey (Denizli) seçilmişlerdir (Çoker, 1994: 93).

düzenlenen kanun tasarısı 1 Mayıs 1920 tarihinde meclise sunulmuş ve görüşmelerine başlanmıştı. Uzun tartışmalardan sonra aşağıdaki maddeleri içeren *3 Sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun* 2 Mayıs 1920 günü kabul edilmişti.

> Madde 1: Şeriye ve evkaf, sıhiye ve muaveneti içtimaiye, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maadin), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat ve defteri hakani, nafia, dâhiliye (emniyeti umumiye, posta ve telgraf), müdafaai milliye, hariciye ve erkânı harbiyei umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir îcra Vekilleri Heyeti vardır.
> Madde 2: İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ile aralarından intihap olunur.
> Madde 3: Her vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin reyi istişarisini alabilir.
> Madde 4: İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder (TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.1: 158; tbmm.gov.tr, 2023).

Kabul edilen kanun derhal uygulamaya konularak 3 Mayıs 1920'de yapılan birleşimde ilk İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi yapılmıştı.[4] 9 Mayıs 1920 günü yapılan birleşimde Maarif Vekili Rıza Nur Bey tarafından okunan İcra Vekilleri programına göre milletin içinde bulunduğu durum nedeniyle karışık ve uzun süren mesai ve işlemlere başvurulmayacaktı. İcra Vekilleri Heyeti'nin üstlendiği görev; vatanın güvenliğini, Hilâfet ve Saltanatın istiklâlini, milletin bekasını temin etmekti. Dış politikada amaç, ülkeyi işgal eden devletlerin Misak-ı Milli hükümlerine riayet etmesini sağlamaktı. İç siyasette, milli birlik ve dayanışmanın korunması temel amaçtı. Askeri alanda ise Kuva-yi Milliye'nin düzenli bir teşkilat haline getirilmesi amaçlanmıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.1: 241). 3 Sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun ile birlikte geçici nitelikteki yürütme kolunun *geçiciliği* son bulmuş, yerine hukuki ve kalıcı statüsüne sahip İcra Vekilleri Heyeti gelmişti. Ayrıca bu kanun ile birlikte meclis hükümeti sistemi ve kuvvetler birliği ilkesi açıklık kazanmıştı (Tanör, 1992: 190).

Meclis'in ilk çalışmalarından biri Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın 5 Nisan 1920'de milli hareket aleyhine bir beyanname yayımlaması ve şeyhülislamın da milli hareket aleyhine bir fetva vermiş olması üzerine ülkede çıkan karışıklıklar

[4] Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Dâhiliye Vekili Cami Bey, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey, Nafia Vekili İsmet Fazıl Paşa, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili İsmet Bey olmuştu. Maliye ve Maarif Vekâletlerine ise gerekli çoğunluk sağlanamadığı için vekil seçimi yapılamamıştı. 4 Mayıs'ta yapılan seçimlerde ise Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey ve Maarif Vekili Rıza Nur Bey olmuştu (TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.1: 198, 203).

ve ayaklanmaları kontrol altına almak için çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu olmuştur (Tansel, 1973c: 91). Bu Kanun BMM ve İstanbul Hükümeti arasındaki meşruluk çatışmasının ilk göstergelerinden biriydi. Meşruluk çatışmasında asıl önemli olay ise 7 Sayılı *16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akdedilen Bilcümle Mukavelât Uhudat ve Sairenin Keenlemyekûn Addi Hakkında Kanun'*dur. Bu kanun ile İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından BMM onayı dışında yapılan ve yapılacak sözleşme ve antlaşmalar ile verilen imtiyazlar geçersiz kabul ediliyordu (Tanör, 1992: 188; tbmm.gov.tr, 2023).

BMM'nin Açılmasından Saltanatın Kaldırılmasına Giden Süreç

BMM'nin açılmasıyla birlikte Damat Ferit Paşa'nın politikaları daha da ağırlaşmıştı. Zira kendi hükümetinin karşısına yeni bir hükümet çıkmış ve bu hükümet İstanbul Hükümeti'ni reddederken, kendisini tek meşru iktidar odağı olarak görüyordu. Bu nedenle Damat Ferit Paşa öncelikle BMM'yi ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmuş ve İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin idam cezasına çarptırılmaları için 1 Numaralı Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yargılanmalarını sağlamıştı. Ayrıca yeni sadrazam, Kuva-yi Milliye'yi ortadan kaldırmak amacıyla bu oluşuma sıcak bakan ve destekleyenlerin tutuklanmaları ve Malta'ya sürgüne gönderilmeleri için çabalamıştı. Zira bu dönemde, daha önceden İstanbul Hükümeti'nin destekçisi olan asker ve sivil birçok yönetici Milli Mücadele Hareketi'ni desteklemeye başlamıştı (Akandere & Polat, 2011: 164-167). Milli Mücadeleciler bu süreçte bir yandan ülkenin dört bir yanında İstanbul Hükümeti destekli isyanlarla uğraşırken diğer yandan güneyde Fransızlar ile batıda Yunanlılar ile mücadele ediyordu (İnalcık, 2022: 86). Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'da yayılan bu hareketi bastırmak amacıyla yeniden sadarete geldiği zaman Milli Mücadele liderlerini asi ilan etmesi ve şeyhülislamın Milli Mücadelecilere karşı olmanın gerekli olduğunu öne süren fetvalar vermesi İstanbul ve Anadolu arasındaki ilişkinin artık bir *iç savaşa* dönüştüğünün göstergesiydi. Damat Ferit Paşa, Kuva-yi Milliye'nin karşısına çıkarmak için iyi eğitim görmüş askerlerden oluşan, düzenli bir kuvvet olarak Kuva-yi İnzibâtiye'nin kurulması için de büyük çaba harcamıştı (Turan, 1992: 167).

Ülke içinde durumlar bu haldeyken, İtilaf Devletleri de bir süredir beklettikleri barış antlaşması olan Sevr'i imzalatmak için Osmanlı Devleti delegelerini Fransa'ya davet etmişlerdi. Sevr Antlaşması'nı imzalaması için Fransa'ya gönderilen Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet, hükümlerinin ağırlığı nedeniyle antlaşmayı imzalamak istememişti. Padişah ve Damat Ferit Paşa da sorumluluğu tek başlarına yüklenmek istemedikleri için Şura-yı Saltanat'ı toplamışlardı (Ahmet İzzet Paşa, 2017: 83-85). Damat Ferit Paşa toplantının başında yaptığı konuşmasında Sevr Antlaşması'nın imzalanması durumunda, İstanbul'un da içinde olduğu belli bir bölgede Osmanlı Devleti'nin

varlığını sürdürebileceğini, imzalanmaması durumunda ise savaşın genişleyeceği, Osmanlı Devleti'ne son verileceği ve bütün toprakların paylaşılacağını ifade etmişti. Bunun üzerine yapılan oylamada Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına karar verilmiş ve Osmanlı temsilcileri tarafından 10 Ağustos 1920 günü imzalanmıştı. BMM Hükümeti ise daha Şura-yı Saltanat toplanmadan *7 Sayılı 16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akdedilen Bilcümle Mukavelât Uhudat ve Sairenin Keenlemyekûn Addi Hakkında Kanunu'nu* imzalayarak antlaşmayı geçersiz kabul etmişti (Turan, 1992: 189-192).

Damat Ferit Paşa'nın her türlü yönteme başvurarak yürüttüğü politikalar Milli Mücadele Hareketi'ni ortadan kaldırmaya yetmemişti. BMM Hükümeti de kurulunca İtilaf Devletleri, Damat Ferit Paşa'yı artık desteklemez olmuşlardı. Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koyamayacaklarını da anladıktan sonra BMM Hükümeti ile bir anlaşmaya varılması konusunda Damat Ferit Paşa'ya önerilerde bulunmuşlardı. Ancak bu önerilerine karşılık alınmamış ve Damat Ferit Paşa istifa etmişti. Bunun üzerine boşalan sadarete Ahmet Tevfik Paşa getirilmişti. Osmanlı Devleti'nin son hükümeti olan bu hükümette son sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa Dâhiliye Nazırı, Salih Paşa Bahriye Nazırı olarak yer almışlardı (Atatürk, 2017: 439; Turan, 1992: 241-242).

Milli Mücadele Dönemi'nde askeri mücadelelerin önemli bir bölümü Yunanlılara karşı yapılmıştı. Bunlardan Sakarya Meydan Muharebesi'nin etkileri dikkate değerdi. Milli Mücadeleciler uluslararası düzeyde kabul görmüşler, bazı ülkeler ülkenin gerçek hükümeti olarak TBMM'yi tanımaya başlamışlardı (Lewis, 2017: 341). Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Sovyet Hükümeti ve TBMM Hükümeti arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile doğudaki durum açıklık kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, milli ilkelere saygılı olabilecek İtilaf Devletleri ile de anlaşmaya varılmasının yararlı olabileceğini düşünmekteydi. Fransızlarla yapılan uzun görüşmeler Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra bir sonuca bağlanmıştı. İmzalanan Ankara Antlaşması ile Milli Mücadele Hareketi'nin temel ilkeleri ilk defa bir Batı devleti tarafından kabul edilmiş oluyordu (Atatürk, 2017: 535-539). Bir yandan diplomatik ilişkiler devam ederken bir yandan da askeri hareketlilik devam ediyordu. Yunanlılar Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Afyonkarahisar-Dumlupınar hattına kadar çekilmişlerdi. Bu defa Türk ordusu taarruzda bulunacaktı ve eksiklerini giderip hazır olması gerekiyordu. TBMM'de bulunan muhalif grup ordunun tamamen tükendiğini, bu bekleyişin felaketle sonuçlanacağını savunuyordu. 26 Ağustos 1922 günü Türk topçularının açtığı ateşle başlayan Büyük Taarruz İzmir, Bursa gibi birçok önemli noktanın Yunan kuvvetlerinden alınmasıyla birlikte 18 Eylül'de sona ermişti. Mustafa Kemal Paşa, Doğu Trakya'nın da tamamen milli sınırlara kazandırılmadan askeri

harekâttan vazgeçilemeyeceğini savunuyordu (Atatürk, 2017: 571-582). Türk kuvvetlerinin Doğu Trakya'ya ulaşması için 1918'den beri İngilizlerin işgali altında bulunan Çanakkale Boğazı'nı geçmesi gerekiyordu. İngiltere ilk zamanlarda karşı koymaya çalışsa da, Mustafa Kemal Paşa her fırsatta Meriç Nehri'nin doğusunun tamamen boşaltılması isteğini dile getiriyordu. Aksi halde askeri harekâtın devam edeceğini de sözlerine ekliyordu. Nitekim İtilaf Devletleri tarafından yapılan mütareke isteği Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiş ve 3 Ekim'de Mudanya'da başlayan mütareke görüşmelerinde 11 Ekim 1922 tarihinde uzlaşmaya varılmıştı. Doğu Trakya, Mudanya Mütarekesi ile savaşılmadan geri kazanılmıştı (Turan, 1992: 270-275).

İngiltere, Fransa ve İtalya barış antlaşmasının 13 Kasım 1922'de Lozan'da yapılmasına karar vermişlerdi. Antlaşma için görüşmelere hem İstanbul Hükümeti hem de TBMM Hükümeti davet edilmişti. Bu beklenen bir durumdu. Zira daha önceden Londra Konferansı'na her iki hükümet birden davet edilmişti. İtilaf Devletleri, iki iktidar arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanarak kendi isteklerine göre hazırladıkları barış antlaşmanı kabul ettirmek istiyorlardı. Ahmet Tevfik Paşa 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta dış siyasette birleşmeyi ve görüşmelere birlikte katılmayı teklif ediyordu. Mustafa Kemal Paşa gönderdiği cevapta ise Türkiye Devleti'nin ancak TBMM ve onun hükümeti tarafından temsil edileceğini ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ayrı heyetlerle görüşmelere katılmanın ortaya çıkaracağı olumsuzlukları düşünerek tahtın siyasi kudretine son verilmesi gerektiğini çalışma arkadaşları ile paylaşmıştı. Yakın arkadaşlarından bazılarının saltanata bağlılıklarını görmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın kararı kesindi. Saltanat ve hilafet birbirinden ayrılacak, saltanat kaldırılacaktı. Bir padişah olmayacak, ancak bir Osmanlı şehzadesi halife olacaktı. Halifenin yetkileri siyasi değil dini olacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu görüşlerini öncelikle Müdafaa-i Hukuk grubunun toplantısında dile getirmiş, daha sonra mecliste açıklamıştı. Saltanatın kaldırılması, yalnızca meclisteki kişileri değil, geniş bir kitleyi endişelendirmişti. Özellikle İstanbul'da, nüfusun önemli bir bölümünü devlet memurlarının oluşturduğu göz önüne alındığında, büyük bir kaygı ortamı ortaya çıkmıştı. Bu kişiler, alınan kararın kendi varlıklarını tehdit ettiğini düşünüyorlardı. Mecliste uzun ve şiddetli tartışmalar yaşanmasına rağmen (Cebesoy, 2002: 117-124; Lewis, 2017: 345-349; Zürcher, 1987: 235) 1 Kasım 1922 tarihli *308 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Karar* ile saltanatın kaldırılması kabul edildi. İki maddeli kararın birinci maddesinde 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu[5] gereğince Türk halkının egemenlik hak ve

[5] Kanunun ilgili maddeleri şunlardır:
"Madde 1: Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Madde 2: İcra kudreti ve teşri salâhiyeti

yetkisinin gerçek temsilcisinin TBMM olduğu ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde TBMM Hükümeti'nden başka hükümet tanınmayacağına yer verilirken, ikinci maddesinde de hilafetin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğundan ve halifeliğe bu hanedanın bilim ve ahlak açısından en uygun ve en iyisi olan kişisinin seçileceğinden bahsedilmiştir (tbmm.gov.tr, 2023).

İktidar Mücadelesinde Sivil Bürokrasinin Rolü ve Konumu

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte başlayan Osmanlı Devleti'nin son döneminde, on bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümetlerin, özellikle sadrazamların, Milli Mücadele Hareketi'nin gelişiminde önemli etkileri olmuştu. Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulan hükümetin görev süresi kısa ömürlü olmuş ve Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan on gün sonra çekilmişti. Ahmet Rıza Paşa ve Salih Paşa tarafından kurulan hükümetler ise Milli Mücadele Hareketi ile uzlaşmak amacıyla kurulmuş hükümetlerdi. Padişah'ın gözde adamları olan Damat Ferit Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa hükümetleri ise bu dönemde kurulan on bir hükümetin sekizini oluşturuyordu (Selek, 2000: 55).

Milli Mücadele, işgalcilere karşı önemli bir direniş örneğinin gösterildiği bir dönem olmasının yanında İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Hareketi'nin bürokrasi üzerinden iktidar mücadelesine girdiği bir dönemi de ifade etmektedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından BMM'nin açılışına kadar geçen dönem, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Hareketi'nin yerini alma dönemidir. Bu dönemde İstanbul Hükümetleri bürokrasiyi kullanarak Anadolu'da yeni bir otorite kurulmasına engel olmaya çalışırken, Milli Mücadele Hareketi de bürokrasiyi kullanarak isteklerini kabul ettirmeye çalışıyordu. BMM'nin açılmasından sonra ise taraflar daha çok mevcut durumlarını korumaya çalışmışlardı (Demirel, 2019: 84-85; Sarıhan, 2000: 12). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadeleciler arasında geçen iktidar ve egemenlik mücadelesinde, askeri kumanda merkezlerinin kimin elinde olduğunun önemi kadar mülki gücün de kimin elinde olduğu oldukça önemliydi (Akşin, 2004b: 179).

Bürokrasinin Taraflar Açısından Önemi

Anadolu'daki kumandanların Milli Mücadele Hareketi'ne destek olmalarıyla birlikte askeri gücün büyük bir çoğunluğu İstanbul Hükümeti'nin emrinden çıkmış oluyordu. Durum böyle olunca Dâhiliye Nezareti'nin Anadolu'daki teşkilatını kullanmak, Anadolu'yu denetim altında tutmanın tek yoluydu. Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişliğine atarken bu görevin sadece askeri olmayıp aynı zamanda mülki yönünün olduğunu bütün vilayetlere

---

milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder. Madde 3: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır." (anayasa.gov.tr, 2023).

bir genelge ile bildirmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya bu vilayetlerdeki idarecilere durumu açıklama ve talimat verme imkânı sağlamıştı (Selek, 2000: 63). Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Osmanlı bürokrasisi artık işlevsiz hale gelmişti. Bu sebeple, yeni devletin ilkelerini uygulayabilecek bir sivil bürokrasi oluşturulmasına ihtiyaç vardı. Ancak başta sivil bürokrasi, Padişaha ve İstanbul Hükümetlerine askeri bürokrasiye nazaran daha sadık olmuş, itaatsizlik anlamına gelecek her türlü eylemden de kaçınmışlardı. Ali Kemal Bey ve Adil Bey gibi İstanbul'daki Dâhiliye Nazırları, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Hareketi'ni güçlendirme çabalarına karşı en kararlı muhalefeti gösteren kişiler olmuşlardı. Bu nedenle savaşın ilk dönemlerinden itibaren, Anadolu'daki sivil bürokrasi kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve askeri bürokrasiden yararlanılmıştır. Dönem dönem, özellikle sınırlara yakın bölgelerde, tümen ve kolordu kumandanları aynı zamanda valilik görevini de üstlenmişlerdi (Rustow, 1959: 524; Heper, 1974: 101-102).

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da askeri bir idare kurmak gibi bir niyeti bulunmuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele Hareketini meşru göstermek istiyordu ve bunu sağlamak için de sivil bürokrasiye ihtiyacı olduğunu biliyordu. Ayrıca hükümet adına görev yapan idareciler, toplumun az sayıdaki aydınlarının çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Dolayısıyla onların olaylar karşısındaki tutumları büyük bir değer ifade ediyordu (Selek, 2000: 63). Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Temmuz 1919 günü Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu komutanlarına gönderdiği bir bildiride "*Devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarma gayesinde devletin bütün sivil memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi yasal yardımcılarıdır."* (Atatürk, 2017: 45) diyerek sivil bürokrasiye de ordu ile aynı yükümlülüğü veriyordu.

Bu süreçte idarecilerin böylesi bir öneme sahip olmasından dolayı, Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti taraftarı olan idarecileri görevden alarak yerlerine kendilerine sadık kişileri getiriyordu. Milli Mücadele'de özellikle kritik vilayetlerin valilerinin tutumları büyük önem taşıyordu. Bu valilerin İstanbul Hükümeti ve Anadolu hareketi karşısındaki tutumları kolordu komutanlarınınki kadar önemliydi (Akın, 2021: 553). Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde alınan kararları ve bunların uygulanmasıyla ilgili yönergeleri valilere ve kaymakamlara iletmesinin ardından, kendisine gönderilen pek çok cevap bu kararları destekler nitelikteydi. Osmancık Kaymakam Vekili Hilmi Bey'in, *"Kongrenin kararları, bölgedeki memurlara, ileri gelenlere ve eşraflara bildirildi. Bu kararlar doğrultusunda, Ferit Paşa'nın kabinesinin padişahımıza olan güveni sarsmakla birlikte milli değerlerimize zarar verdiğini düşünen Osmancık kazası, bu duruma karşı mücadele etme kararı aldığını bildirmek*

isterim." şeklindeki sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır (İrade-i Milliye, 2014:41).

Damat Ferit Paşa'nın ikinci hükümeti döneminden itibaren Milli Mücadele Hareketi, İstanbul Hükümetleri programlarının ilk maddesi haline gelmişti. Milli Mücadeleciler bir yandan işgalcilere karşı önlem alırken bir yandan da İstanbul Hükümetleri ile mücadele ediyorlardı (Selek, 2000: 60). Bu durumda İstanbul Hükümetlerine bağlı bürokrasinin karşısında iki seçenek vardı: ya Milli Mücadele Hareketi'ne destek vererek İstanbul Hükümetlerine cephe alacaklardı ya da İstanbul Hükümetlerine bağlılıklarını devam ettirip Milli Mücadele Hareketi'ne karşı olacaklardı (Özkan, 2014: 246-247). Bürokratların önünde üçüncü bir seçenek bulunmuyordu. Kastamonu Valisi İbrahim Bey örneğinde olduğu gibi, her iki tarafı da destekleyen bürokratlar vardı. Ancak, bu durum İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadeleciler tarafından öğrenildiğinde, bu kişilerle iletişim kesiliyordu. Bu ortamın gerginliğini yaşayan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın[6] aşağıdaki ifadeleri, o dönemdeki valilerin içerisinde bulundukları durumu açıkça ortaya koymaktadır:

> Bu telgrafname Üçüncü ordu müfettişliği mıntıkasındaki valileri, hatta bütün Anadolu idare amirlerini müşkül bir mevkie sokuyordu. Hele ben örs ile çekiç arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilayetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilan etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani Dâhiliye Nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni menediyordu. Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamile zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı? Bir hükümet adamı sifatile bu suale verilecek cevap basittir. Çünkü memur, kanun dairesinde, ancak âmirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder. Fakat kanun esas bakımından, milli arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dâhiliye nazırı Ali Kemal Beyin emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadile yapmak istediği işlere

[6] Reşit Paşa (1868-1924), Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ülkenin birçok vilayetinde önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Milli Mücadele Dönemi'nin önemli merkezlerinden biri olan Sivas'ın Valisi olması dolayısıyla Reşit Paşa, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olmuştur. İstanbul Hükümeti'nin baskılarına rağmen Sivas Kongresi'nin toplanmasında ve Temsil Heyeti'nin diğer çalışmalarında gösterdiği tutum, Reşit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele Hareketine desteğini göstermektedir (Gemici ve Şahin 2014: 2-3).

engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı? (Yularkıran, 1939: 25-26).

İstanbul Hükümeti ve TBMM Hükümeti Arasındaki Bürokratik Mücadele: Tasfiyeler ve Atamalar

Hem İstanbul Hükümeti hem de TBMM Hükümeti kendisine bağlı bürokrasiyi hâkim kılmaya çalışırken karşı tarafın temsilcileri durumundaki memurları ve askerleri tasfiye etme yarışına girmişlerdi (Demirel, 2019: 84). Bu süreçte İstanbul Hükümetlerini bürokraside tasfiyeler yapmaya yönelten başlıca üç sebep vardı. Bunlardan ilki Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların haksızlıklara uğradığı yönündeki iddialar üzerine İtilaf Devletleri'nin, başta İttihat ve Terakkililer olmak üzere, bunu yapanların cezalandırılmasını istemeleriydi. Öncelikle bu dönemde görev yapan nazırlar yargılanmaya başlamış, daha sonra alınan kararların uygulayıcısı olmaları sebebiyle yargılamalar bütün memurları da içerisine alacak şekilde genişletilmişti. İkinci sebep ise İttihat ve Terakki'nin bürokrasiyi kendi ideolojisine göre düzenlerken tasfiye ettiği bürokratların, yeniden göreve gelerek yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi için harekete geçmeleriydi. Son olarak savaşın sona ermesiyle başlayan bu yeni dönemde, bürokrasinin yeniden örgütlenmesi gerekliliğiydi (Özkan, 2014: 148-149).

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Talat Paşa hükümetinin istifasıyla birlikle başlayan dönemin en dikkat çekici özelliği sert İttihatçı düşmanlığıydı. Hem İtilaf Devletleri'nin hem de başta Padişah olmak üzere meşrutiyet döneminde iktidarın uzağında kalmış muhaliflerin isteği, İttihatçı idarenin dayanağı olan bürokrasinin kökten tasfiye edilmesiydi. Buna rağmen Mütareke Dönemi'nin ilk Sadrazamı olan Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da okunan hükümet programında, İttihatçıların cezalandırılırken *tedrice riayet* edileceği ifade ediliyordu (Özkan, 2014:136-137). Sadrazam topyekûn bir değişiklikten ziyade değişikliklerin zamanla yapılmasını, o zamana kadar eski uygulamalara devam edilmesini savunmaktaydı (Ural, 2005: 278). Ahmet İzzet Paşa'ya göre bu dönemdeki bütün itirazların nedeni İttihat ve Terakki mensubu memurların anında görevden alınmamalarıydı. İlk aşamada bir takım olumsuzluklara karışmış bazı idareci ve memurlar görevden alınmış, yerlerine daha kabul edilebilir kişiler getirilmişti. Ahmet İzzet Paşa tasfiye isteklerinin karşısındaki tavrını, "*bir takım açları doyurmak için bütün eski memurlara bir anda yol verilmesi, böyle bir önemli zamanda idare çarkını durdurmak olurdu. Bu yüzden dirlik, düzenlik ve adalet yolundan ayrılmamakta, garazkârların dedikodusuna kulak asmamakta direndim"* sözleriyle ortaya koymuştur (Ahmet İzzet Paşa, 2017: 30-31).

İttihat ve Terakkili memur ve bürokratların tasfiyeleri esas olarak Ahmet İzzet Paşa'nın istifasının ardından göreve getirilen Ahmet Tevfik Paşa

döneminde başlamıştı. Yeni hükümetin ilk günlerinde, başta vali ve mutasarrıfların tasfiyeleri olmak üzere Dâhiliye Nezareti'nin iç idaresinde önemli değişiklikler yapılmıştı. İlk aşamada Dâhiliye Nezareti merkezli olan bu tasfiyeler daha sonra diğer nezaretlerde de uygulanmıştı (Kocaoğlu, 2003: 202-204). Bu tasfiyelerin en yoğun yaşandığı dönem ise kuşkusuz Damat Ferit Paşa hükümeti zamanlarıdır. İlk Damat Ferit Paşa hükümetinin, kurulduğu andan itibaren, en fazla mesai harcadığı işlerin başında İttihat ve Terakki destekçilerini kovuşturmak ve cezalandırmak gelmekteydi (Akşin, 2004: 203). Ahmet Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa dönemlerinde yapılan tasfiye ve tutuklamaların önemli bir bölümü de tehcir konusuyla ilgili olarak yapılmıştı (Kocaoğlu, 2003: 215). Azınlıklara karşı yapılan muamelelerin cezalandırılmasını isteyen İtilaf Devletleri, aynı zamanda İttihat ve Terakki üyelerinin yönetim kadrolarından bir an önce uzaklaştırılmasını talep eden muhalifler tarafından da destekleniyorlardı. Nitekim 14 Aralık 1918 tarihinde Vükela, tehcir sırasında suç işleyenlerin Divan-ı Harplerde yargılanmasına karar vermişti (Akşin, 2004: 144).

Muhaliflerin ve İtilaf Devletleri'nin baskısıyla bir yandan tasfiyeler devam ederken diğer yandan da İttihat ve Terakki döneminde sürgüne gönderilmiş ve yurtdışına çıkmak durumunda kalmış kişiler ülkeye geri dönmeye başlamışlardı (Akşin, 2004: 142). Bununla birlikte İttihat ve Terakki döneminde emekliye sevk edilenler ve meslekten azledilenlerin mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla, emekli bürokratların yeniden göreve getirilmeleri bu dönemde yaygın bir uygulama olarak ortaya çıkmıştı (Özkan, 2014: 141). Uzunca bir zamandan beri uygulanan bu politikaya uygun hukuki dayanak ise 9 Nisan 1919'da ilk Damat Ferit Paşa hükümetinin Dâhiliye Nazırı Cemal Bey'in Meclis-i Vükelâ'ya sunduğu teklif neticesinde oluşturulmuştu. Bu teklifin içeriği ise emekliye sevk edilmiş olan vali, mutasarrıf ve kaymakamların tekrar aktif göreve dönmelerine yönelikti. Bunun üzerine hükümet, hizmet süreleri yirmi beş yılı geçen vali, mutasarrıf, kaymakam ve polis memurlarının emekliye sevk edilmelerini düzenleyen 3 Ocak 1918 tarihli kanunun ilga edildiğine dair bir Hükümet Kararnamesi yayımlamıştı (Özkan, 2014: 178-179). Emekliye sevk edilen memurların yeniden göreve getirilmeleriyle ilgili olarak Reşit Paşa'nın Hatıraları'ndan aktarılan şu ifadeler dikkat çekmektedir:

> Devlet idaresini şimdi ellerinde tutanlar kendilerine yar olacak sekiz on ehliyetli insan dahi bulamayacak bir mevkidedirler. Bütün valileri, mutasarrıfları, nahiye müdürlerini bir çırpıda değiştirmek isterler. Ordu kumanda heyeti üzerinde de derece derece aynı değişikliği yapmayı düşünürler. Lâkin ellerinde adam yoktur. Onun için mütekaitlere başvuracaklardır. Hâlbuki yaşını başını almış, dinlenmeye hak kazanmış ve dinlenmek zevkini de tatmış olan mütekaitler arasından askeri, mülki, mali, adli bütün bir devlet kadrosunu dolduracak elemanlar bulmak imkânsızdır.

> Onun için sadrazam da, yoldaşları da hayret içindeler, belki de fütura düşmüşlerdir (Yularkıran, 1939: 14).

Bununla birlikte İttihatçı hükümetler tarafından mahkûm edilen, memuriyetten uzaklaştırılan ve azledilenlerin haklarını korumak için Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti isminde bir cemiyet bile kurulmuştu (Tunaya, 1986: 374).

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümetleri tarafından yapılan atamalara da müdahale ettiği olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Van Valisi Haydar Bey'in görevden alınması ve yerine Mithat Bey'in getirilmesi üzerine Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda Haydar Bey'in görevinde kalmasını gerektiren zorunlu sebepler olduğunu söylüyor ve bu konuda ricasının kabul buyurulmasını istiyordu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1982: 37). Bunun üzerine alınan bir kararla Van Valisi Mithat Bey'in Erzurum Valiliği'ne, Haydar Bey'in de Van Valiliği'ne atanmasına karar verilmişti (BOA, MV, 251/ 12). Ayrıca Ali Fuat Cebesoy ve Mustafa Kemal Paşa arasında "*bir kurtuluş yolu bulmak, bir milli mukavemet hareketi yaratmak"* amacıyla yapılan bir toplantıda İttihatçı olarak nitelendirilen idare amirlerinin görevlerinden uzaklaştırılması ve yerlerine ehliyetsiz kişilerin getirilmesi üzerine Milli Mücadele destekçisi olan idare amirlerinin görev yerlerinde bırakılmasının sağlanmasına karar verilmişti (Cebesoy, 1953: 37). Dolayısıyla Milli Mücadele Hareketi'nin güçlenmeye başladığı süreçte İstanbul Hükümetleri tasfiyelerle, kendi politikalarının uygulanmasını sağlayacak, kendisine sadık bir bürokrasi yaratmaya çalışırken Milli Mücadele Hareketi, kendilerine destek veren idare amirlerinin tasfiyelerine engel olmaya çalışıyorlardı.

Sivas Kongresi'nin Ali Galip Bey tarafından engellenmeye çalışılması üzerine İstanbul-Anadolu arasındaki başta haberleşme olmak üzere kesilen bütün ağlar Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine sadrazam olan Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde yeniden kurulmaya başlamıştı (Akşin, 2004b: 17). Hükümet kurulduktan sonraki gün Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına bütün kolordu komutanlıklarına ve Milli Mücadele'ye yardımcı olan vali ve valiliklere gönderdiği bir genelgenin, Harbiye ve Dâhiliye Nazırlıklarına gönderilmesini istiyordu. Bu genelgede Damat Ferit Paşa hükümetinin uygulamalarına alet olarak halkı birbirine karşı kışkırtmaya çalışan Konya Valisi Cemal Bey, Elazığ Valisi Ali Galip Bey ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in tutuklanarak harp divanına verilmelerini; Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu eski valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler ile Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın herhangi bir göreve getirilmemelerini; Milli Mücadele'ye desteklerinden dolayı azledilen Sivas Valisi Reşit Paşa'nın görevine iade edilmesi, Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit Bey ile Van eski Valisi Haydar Bey'in boş illere tayin edilmesini istemekteydi. Yine bir başka genelgede de eski nazırlardan Ali Kemal Bey,

Süleyman Şefik Paşa, Adil Bey ile Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in Yüce Divan'a sevk edilmelerini talep ediyordu (Atatürk, 2017: 173).

7 Ekim 1919 günü Harbiye Nazırı Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, milli iradenin hâkimiyetini kabul ettiklerini ifade ederek zarara uğramış olan valilerin durumlarını düzeltmeyi ve yeterli olanların seçilerek atamalarının yapılacağını ifade ediyordu (Atatürk, 2017: 188). Ancak yapılan atamalar gösteriyordu ki Temsil Heyeti'nin bu atamaları etkileme imkânı sınırlıydı. Atamalar hala Saraydan yapılıyordu ve İtilaf Devletleri'nin de etkisi gözardı edilemezdi (Akşin, 2004b: 180). Zira İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucusu Sait Molla'nın İngiliz casusu Rahip Fru'ya yazdığı mektuplardan birinde, kendilerinin koruyucusu olduğu söylenen Polis Müdürü Nurettin Bey'in görevinden alınmak istendiği ve bu duruma engel olunması gerektiğinden bahsediliyordu (Sarıhan, 2000: 99).

Anadolu'da, taşraya ataması yapılan valilerin, memurların, askerlerin fiili durumlar yaratılarak kabul edilmelerini engelleme girişimleri de oluyordu. Bu konuda en iyi örnek Ankara Valisi Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa'nın atanma haberi Ankara'ya ulaşır ulaşmaz gelmemesi istenmiş, geldiği takdirde tutuklanacağı kendisine bildirilmişti. Bu konudaki fikirler Ankara Müftüsü Rıfat Hoca ve Belediye Reisi Kütükcüzade Ali Bey tarafından İstanbul'a da ulaştırılmıştı. Ancak bu direniş hükümet tarafından olumlu karşılanmamış (Akşin, 2004b: 181), Cemal Paşa 21 Ekim 1919'da gönderdiği telgrafta hükümetin atadığı kimi valilerin Milli Mücadeleciler tarafından tanınmadığı, her taraftan ayrı ayrı isteklerin öne sürülmesinin hükümeti zor duruma düşürmesinden dolayı bu gibi hususların engellenmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica ediyordu (Atatürk, 2017: 227).

Meclis-i Vükela'nın 18 Şubat 1920 tarihinde yaptığı toplantıda ise Maliye Nezareti'nin başvurusu üzerine, Milli Mücadele Hareketi'ne karşı oldukları için Temsil Heyeti kararı ile görevinden ayrılan memurların maaşlarının ödeme şekillerinin nasıl olacağı konusu görüşülmüştü. Buna göre memuriyet bölgelerinden ayrılmak zorunda kalmış ve yerine vekil atanmış memurların izinli sayılarak maaşlarının tam verilmesine, azil edilenlerin gerçekten azillerini gerektirecek bir durum varsa azledilmelerine, azli gerektirecek bir durum yoksa görevlerine iade edilmelerine ya da başka bir memuriyete atamalarının yapılmasına karar verilmişti (Gökbilgin, 2022: 331).

Mondros Mütarekesi ile başlayan süreç içerisinde ortaya çıkan temel sorunlardan biri de işgal edilmiş bölgelerde (memalik-i meşgule) görevli Osmanlı memurlarının durumlarıydı. Bu bölgelerdeki memurlar ya işgal edilmiş bölgelerde kalıp işgalcilerle birlikte yaşayacaklardı ya da İstanbul'a gidip hükümetin onları yeniden görevlendirmesini bekleyeceklerdi. Özellikle Sevr

Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte bu durum farklı bir boyut kazanmıştı. Zira Osmanlı Devleti bu antlaşmaya göre topraklarının önemli bir bölümünü kaybediyordu. Haliyle İstanbul Hükümeti'nin ortaya çıkan bu yeni duruma göre bir düzenleme yapması gerekiyordu. İlk Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde çıkarılan bir kararnameye göre hali hazırda işgal altında bulunan bölgelerdeki memurlar, başka bir memuriyete atanıncaya kadar maaşlarını yarım olarak alacaklardı. Sevr Antlaşması'ndan sonra çıkarılan kararnameye göre ise terk edilecek bölgelerde yaşayan bütün memurların maaşları kesilecektir. Bu bölgelerden, kalan Osmanlı topraklarına dönen memurlar ise mensup oldukları dairelere müracaat ederek Osmanlı tâbiyetinde kalacaklarını taahhüt eden senedi teslim ettiklerinde, emeklilik ve mezuniyet kanunlarından yararlanabileceklerdi (Özkan, 2014: 242-245).

Damat Ferit Paşa'ya dördüncü kez hükümeti kurma görevi verilmesiyle birlikte bir süredir Milli Mücadele Hareketi ile kurulan olumlu ilişkiler köklü bir değişikliğe uğrayarak, Kuva-yi Milliye aleyhtarlığı temel ilke olarak yeniden kabul edilmişti (Gökbilgin, 2022: 397). Ancak BMM'nin açılmasıyla birlikte Anadolu'daki idare büyük oranda ele alınmıştı. Dolayısıyla hem yapılan yeni atamalar hem de görevden almalar BMM Hükümeti tarafından dikkate alınmıyordu (Özkan, 2014: 242).

TBMM Hükümeti ile uzlaşma sağlamak amacıyla kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin programında hükümetin amacı, Anadolu ile uzlaştıktan sonra devletin çıkarlarına uyan bir barış antlaşması yaparak ikili iktidara son vermek ve Osmanlı Hanedanı'nın altında gerçek bir meşrutiyet ve düzenli bir idare kurmak olarak ifade edilmişti. Bunun üzerine Kuva-yi Milliye ile ilişkisi olduğu için cezalandırılanların affedilmesine karar verilmişti (Ayışığı, 1994). 5 Aralık 1920 günü TBMM Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında bir uzlaşma sağlamak amacıyla yapılan görüşmede tam anlamıyla bir uzlaşma sağlanamasa da artık Damat Ferit Paşa dönemindeki çatışma ortamı da olmayacaktı. Ahmet Tevfik Paşa'nın bürokrasi ile ilgili faaliyetleri de genellikle Damat Ferit Paşa'nın aşırı uygulamalarının düzenlenmesine yönelik olmuştu. Bu hususta önemli adımlardan biri, 23 Nisan 1920 sonrası Divan-ı Harb-i Örfi tarafından verilen kararların temyiz edilebilmesini sağlamak için çıkarılan kararnamedir (Özkan, 2014: 251-252).

Bu süreçte ortaya çıkan temel sorun alanlarından biri de maliyenin içinde bulunduğu durumdu. Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti bu sorunun aşılması için bir takım tasarruf tedbirlerine başvurması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için ilk akla gelen önlem memur tensikatıydı. Zira Osmanlı Devleti uzun zamandır finansman sorunları yaşıyordu ve memur tensikatı her zaman başvurulan ilk önlem olmuştu. Buna göre öncelikle boşalan memuriyetlere yeni atamaların yapılmaması, mevcut memurlar ile işlerin görülmesi kararlaştırılmıştı. Bununla

birlikte Maliye Nezareti'nin hazırladığı bir taslağa göre de kazanılmış hakları saklı kalmak ve olağanüstü ödeneklerinin yarısını almak şartıyla hizmetlerinden vazgeçilmesi mümkün olan memurlar zorunlu izne çıkarılacaklardı (Özkan, 2014: 255-256). TBMM Hükümeti için de bütçe gelirlerinin sınırlı olması ve savaş harcamalarının önceliği nedeniyle kadro tensikatına başvurmak ilk akla gelen tedbir olmuştu. 04.01.1337 tarihli 87 Numaralı Vekâletler Kadrolarının Tesbiti Hakkında TBMM Kararı ile her vekâletin merkez ve mülhakat kadrolarını tespit etmek amacıyla beş üyeden oluşan bir encümen kurulmasına karar verilmişti (tbmm.gov.tr, 2023). Kurulan bu encümenlerin çalışmalarıyla birlikte 1400 memurun görevine son verilmişti (Akın, 2001: 233).

Milli Mücadele Dönemi'nin Bürokrasi-Siyaset İlişkisi Üzerinden Değerlendirilmesi

Eryılmaz'a göre, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından kurulan yeni devlet, Osmanlı'nın devamı niteliğindedir. Ancak bu devamlılık, kurumsal ve kültürel yönden olup siyasal açıdan Osmanlı'dan kesin bir kopuşu ifade etmektedir. Yeni devletin bürokratik yapısı, genel hatlarıyla Osmanlı'dan miras alınmıştır. Bakanlıklar, Sayıştay, Danıştay, Yargıtay gibi temel devlet kurumları, yerel yönetimler ve taşra yönetim birimleri Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen kurumlardır (Eryılmaz, 2021: 157-58). Cumhuriyet ilan edildikten sonra Milli Mücadeleyi desteklememiş ya da karşı olmuş birçok memur görevinden alınmış hatta vatandaşlıktan çıkarılmış olsa da (BCA, 30-18-1-2/10-30-13) yeni kurulan devletin işi bilen memurlara ihtiyacı vardı. Bundan dolayı, Cumhuriyet'in daha ilk günlerinden itibaren devlet kadrosunda, milliyetçi genç memurlarla birlikte İstanbul'dan gelen bürokratlar birlikte yer alıyorlardı (Avcıoğlu, 1976: 321).

Aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluşu, misyon açısından Osmanlı Devleti'nden bir kopuşu ve sistematik bir değişimi de temsil etmektedir. Bu değişim özellikle siyasi rejim anlayışında kendini göstermektedir (Eryılmaz, 2021:158). İstanbul Hükümeti, siyaset ve bürokrasiyi geleneksel monarşi anlayışı çerçevesinde yürütmeye çalışırken; yeni kurulmakta olan devletin bürokrasi ve siyaset anlayışı, milli egemenlik ve halk iradesi üzerine inşa edilmeye çalışılıyordu. İstanbul Hükümeti'nin patrimonyal bürokrasi anlayışı, geleneksel bir bürokratik yapıya sahip olup merkeziyetçi bir anlayışla yönetilmekteydi. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin başladığı ilk zamanlarda, bu harekete karşı mesafeli bir tavır sergilenmiştir. Milli Mücadeleyle birlikte Mustafa Kemal Paşa, bölgesel direniş hareketleri ile işbirliği içerisinde olan dönemin ihtiyaçlarına ve mücadelenin gerekliliklerine uygun, yeni bir bürokratik yapı oluşturmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından oluşturulmaya çalışılan bürokrasi, daha modern ve rasyonel bir yapıyı temsil ediyordu. Bu iki farklı siyaset ve bürokrasi anlayışı arasındaki çatışma, rasyonel bürokrasinin yükselişine karşı

geleneksel yapının gösterdiği direnci ortaya koymaktadır. Ayrıca bu dönem, bürokratik liderlik ile siyasi liderlik arasındaki dinamikler açısından da dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa ve diğer liderler, bürokrasiyi siyasi hedefler doğrultusunda yönlendirdiler. Bu ilişki, bürokrasi teorisinin siyasetle nasıl iç içe geçtiğini gösterir.

Bu dönemde Milli Mücadele'nin doğası gereği, askeri ve sivil bürokrasi arasında yakın işbirliği bulunmaktaydı. Askeri liderler, sivil yönetimle koordineli çalışarak mücadelenin etkinliğini artırmışlardı. Ancak amaçlanan programların uygulanabilmesi, bu programların ilkelerini benimsemiş bir sivil bürokratik mekanizmayı gerektiriyordu. Kurtuluş Savaşı bittikten sonra ise askeri bürokrasinin rolü azaltılıp sivil bürokrasi güçlendirilmeye başlanmıştı (Heper, 1974: 101).

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla başlayıp saltanatın kaldırılmasına kadar geçen dönem yakın tarihimizin en zor dönemlerinden biridir. Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte ülkenin kontrolü büyük oranda İtilaf Devletleri'nin eline geçmişti. İtilaf Devletleri, Mütareke'nin maddelerine dayanarak birçok stratejik noktayı işgal ediyor, bazı noktalarda da azınlıkların çıkardıkları isyanları destekliyordu. Padişah ve Hükümet, İtilaf Devletleri'nin kendileri için çizdiği sınırlar içerisinde, onların koydukları kurallar çerçevesinde yaşamaya razıydılar. İtilaf Devletleri'nin karşısında, aralarında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının olduğu bir grup askerden başka kimse yoktu. İstanbul Hükümetleri elde kalanlarla Osmanlı varlığını devam ettirmeye çalışırken Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde kurulan Milli Mücadele Hareketi de milli hâkimiyete dayanan, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmayı amaçlıyordu.

Milli Mücadeleciler planlarını hayata geçirmenin yolunun ülkenin iktidarını ele geçirmekten geçtiğini biliyorlardı. Gerçi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte ülkede bir iktidar boşluğu oluşmuştu, Osmanlı siyasal kurumları İtilaf Devletleri baskısı altında olduğundan kendi kararlarını dahi veremeyecek duruma gelmişlerdi. İstanbul Hükümetlerinin Anadolu ile girdikleri mücadelenin temeli de buydu: Anadolu'da alternatif bir iktidar odağının ortaya çıkmasına engel olmak. Bunu hayata geçirmek için en önemli araç ise bürokrasi olmuştu. Ordunun milli hareketi desteklemesinden dolayı İstanbul Hükümetlerinin bürokrasiyi kullanmaktan başka çareleri de yoktu. Ancak İstanbul Hükümetlerinin, özellikle de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, bütün engellemelerine ve çabalarına rağmen önce Temsil Heyeti'nin kurulması daha sonra BMM'nin açılması ve içerisinden bir hükümet çıkarılması bu dönemin Türk siyasal hayatı açısından en ilginç dönemlerinden biri olduğunun göstergesiydi. Zira tek bir devlet üzerinde iki iktidar odağı bulunuyordu.

Bu dönemde İstanbul Hükümetlerinin politikalarını etkileyen pek çok unsur vardı. İtilaf Devletleri, hem Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi kararını veren hem de azınlıklara yapılanların sorumlusu olarak gördükleri İttihat ve Terakki üyelerinin cezalandırılması için İstanbul Hükümetlerine baskı yapıyorlardı. Bununla birlikte başta Padişah olmak üzere İttihat ve Terakki döneminde iktidarın uzağında kalmış kişiler İttihatçı idarenin dayanağı olarak gördükleri bürokrasinin tasfiye edilmesini savunuyorlardı. O dönem bürokrasiden uzaklaştırılmış muhalif memurlar yeniden göreve gelmek için çabalıyorlardı. İlk olarak İttihatçılara yönelik olan bu tepki daha sonra Milli Mücadelecilere yönelmişti. Onlara göre Milli Mücadele Hareketi'nin İttihat ve Terakki'den bir farkı yoktu. Böyle bir ortamda hem iki farklı iktidar odağının bulunması hem de yaklaşık dört yıllık bir zaman içerisinde kısa aralıklarla hükümetlerin değişmesi bürokrasiyi de zor durumda bırakmıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın hem İstanbul Hükümeti tarafından hem de Mustafa Kemal Paşa'dan kendisine gönderilen bildiriler neticesinde *"Biri öbürünün tamamile zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı?"* şeklindeki tepkisi bunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda tasfiyeler nedeniyle iş yapacak memur eksikliği de yaşanıyordu. Buna çözüm olarak bulunan yöntem ise emekli ya da görevinden ayrılmış eski memurların yeniden aktif göreve getirilmeleriydi.

İstanbul Hükümetlerinin her birinin izlediği politikalar da birbirinden farklıydı. Damat Ferit Paşa, Milli Mücadelecilere karşı her türlü önlemi almaktan geri durmamıştı. Milli Mücadele liderlerini asi ilan ederek şeyhülislama milli harekete karşı olmanın gerekli olduğu yönünde fetvalar verdirmesi, Kuva-yi Milliye'nin karşısına çıkarmak için düzenli bir kuvvet olarak Kuva-yi İnzibâtiye'nin kurulması için uğraşması, atadığı valilere milli hareketin çalışmalarını durdurması emri vermesi ve suçlu gördükleri kişilerin Divan-ı Harplerde yargılanmalarını sağlaması Damat Ferit Paşa'nın bu hareketi ortadan kaldırmak için sarf ettiği gayreti göstermektedir. Ali Rıza Paşa'nın Milli Mücadele Hareketi ile uzlaşmaya çalışması ise bu hareketin İstanbul Hükümeti tarafından tanındığının göstergesiydi. Benzer şekilde Salih Paşa ve son sadaret döneminde Ahmet Tevfik Paşa da orta yol bulma çabasına girmişlerdi. Sadrazamların bu farklı politikaları, Temsil Heyeti ve TBMM Hükümeti'ni de farklı politikalar benimsemeye yöneltiyordu. Damat Ferit Paşa'ya karşı cephe almaktan ve planlarını hayata geçirmek için bazı eylemlerde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Ancak Ahmet Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa ya da Ahmet İzzet Paşa gibi dönemin sayılan devlet adamlarına karşı aynı tepkiyi göstermiyor, orta yol bulmaya daha sıcak bakıyorlardı.

Temsil Heyeti, Anadolu'nun birçok noktasında İstanbul Hükümeti'nin yaptıkları atamaları tanımayarak mülki bürokrasiye kendilerine sadık bürokratları

yerleştiriyorlardı. Bu iş Damat Ferit Paşa zamanında karşılıklı olarak sert bir ortamda gerçekleşirken, uzlaşma dönemi sadrazamları döneminde daha barışçı bir ortamda oluyordu. Uzlaşma dönemi Sadrazamları ya da Dâhiliye Nazırları ile yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, görevinden uzaklaştırılan Milli Mücadele yanlısı bürokratların görevlerine iade edilmesi, Milli Mücadele karşıtı bürokratların görevlerinden alınarak yerlerine kendilerinin de onayını almış yeni bürokratların atanmasını istiyordu. Bu istekler kimi zaman karşılık bularak hemen yerine getiriliyor olsa da zaman zaman isteklerinin geri çevrildiği de oluyordu.

İstanbul Hükümetlerinin bürokrasideki tasfiyelerine Temsil Heyeti'nin ilk ciddi karşılığı Sivas Kongresi açıldıktan sonra olmuştu. Bu dönemden sonra BMM açılıncaya kadar taraflar bürokrasi üzerinden ciddi bir yarışa girmişlerdi. Ancak BMM'nin açılması ve hükümetin kurulması ile Milli Mücadele Hareketi hem ülke içinde hem de uluslararası alanda kabul edilebilirliği artmıştı. Bundan sonraki süreçte TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümetlerinin kararlarına daha sert tepkiler verebilmiş ve aldıkları kararların uygulanmasını engellemişlerdi.

Kaynakça

3 Sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf (23.06.2023)

7 Sayılı 16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akdedilen Bilcümle Mukavelât Uhudat ve Sairenin Keenlemyekûn Addi Hakkında Kanun: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100007.pdf (25.06.2023)

87 Numaralı Vekâletler Kadrolarının Tespiti Hakkında TBMM Kararı: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100087.pdf (19.08.2023)

308 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair TBMM Kararı: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf (08.07.2023)

1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/ (28.07.2023)

Ahmet İzzet Paşa. (2017). Feryadım II. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akandere, O. ve H. A. Polat. (2011). Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Akın, R. (2001). TBMM Devleti (1920-1923). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akın, R. (2021). Milli Mücadele Döneminde Mülki İdare ve Mülkiyeliler. Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye. (Ed. O. Çelik, C. U. Çiner, & A. Pekel). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Akşin, S. (2004a). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakıyete Dönüş 1918–1919: C. 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşin, S. (2004b). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet 1919-1920: C. 2. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk, M. K. (2017). Nutuk. İstanbul: Çınar Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1976). Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydemir, Ş. S. (1999). Tek Adam: Mustafa Kemal: C.1. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1993). Tek Adam: Mustafa Kemal: C. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ayışığı, M. (1994), Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler II (21 Ekim 1920—4 Kasım 1922), http://w3.balikesir.edu.tr/~metinayisigi/istanbul2.htm (27.07.2023)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1982). Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Belen, F. (1973). Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.

Cangızbay, K. (1998). "Hiçkimse'nin Cumhuriyeti". Yeni Türkiye Dergisi, 5(23-24), 3560-3570.

Cebesoy, A. F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları. İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Cebesoy, A. F. (2002). Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a. C. 1. İstanbul: Temel Yayınları.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx (23.06.2023)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx (20.07.2024)

Çoker, F. (1994). Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923. C. 1. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Demirel, A. (2019). "Milli Mücadele Döneminde İstanbul-Anadolu Arasındaki İktidar Mücadelesi (30 Ekim 1918—23 Nisan 1920)". TYB Akademi, 27, 83-106.

Dışişleri Bakanlığı. (1973). Kurtuluş Savaşımız (1919–1922): C. 1. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Eryılmaz, B. (2021). Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Gemici, F., ve Şahin, E. (2014). "Millî Mücadele'de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)". Akademik İncelemeler Dergisi, 2(2), 1-25.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1989). Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 87.

Genelkurmay Başkanlığı. (1994). Türk İstiklal Harbi II: Batı Cephesi. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı. (1999). Türk İstiklâl Harbi I: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Dairesi. (1952). Harp Tarihi Vesikaları Dergisi. Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1.

Gökbilgin, M. T. (2022). Milli Mücadele Başlarken: C. 2. İstanbul: Kronik Kitap.

Heper, M. (1974). Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

İnalcık, H. (2004). "Bürokrasi, Batılılaşma, Laikleşme". TBB Dergisi, 50, 61-71.

İnalcık, H. (2022). Millî Mücadele Tarihi (1908-1923). İstanbul: Kronik Kitap.

Kocaoğlu, B. (2003). İttihat ve Terakki Fıkrası'nın Dağılması [Doktora Tezi]. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Lewis, B. (2017). Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Özkan, A. (2014). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler: Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Rustow, D. A. (1959). "The Army and the Founding of the Turkish Republic". World Politics, 11(4), 513-552.

Sarıhan, Z. (2000). Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Selek, S. (2000). Anadolu İhtilâli: C. 1. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Tanör, B. (1992). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Der Yayınları.

Tansel, S. (1973a). Mondros' tan Mudanya'ya Kadar. C. 1. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını.

Tansel, S. (1973b). Mondros' tan Mudanya'ya Kadar. C. 2. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını.

Tansel, S. (1973c). Mondros' tan Mudanya'ya Kadar. C. 3. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını.

Tunaya, T. Z. (1986). Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918-1922. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ş. (1992). Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Ural, S. (2005). "Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları". AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 27, 271-287.

Yaman, A. E. (2021), İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-hukumetleri-ve-milli-mucadele/ (01.08.2023)

İrade-i Milliye. (2014). Sivas Belediyesi Yayınları.

Yularkıran, C. R. (1939). Reşit Paşanın Hatıraları. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

Zürcher, E. J. (1987). Milli Mücadelede İttihatçılık. Ankara: Bağlam Yayınları.

Zürcher, E. J. (2005). Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928) (Çev. E. Aydınoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.